

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 30

Рівне – 2018

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 30. – Рівне: РДГУ, 2018. – 241 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м.Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м.Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м.Рівне)

Редакційна рада:

Давидюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Жарна Криштоф – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м.Чернівці)

Шугаєва Людмила – доктор філософських наук, професор (м.Рівне)

Члени редколегії:

Галуха Любов – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Жилюк Сергій - доктор історичних наук, професор (м.Остріг)

Майзнер Роберт - доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Ченстохова, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м.Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

*Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету,
протокол № 10 від 30 листопада 2018 р.*

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №15857-4329Р**

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про державну реєстрацію періодичних видань» часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)

ISSN 2519-1942

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
історико-соціологічний факультет РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://isf.rv.ua/>

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018

7. Zemskov V. Repatriatsiya sovetskikh grazhdan i ikh dalneyshaya sudba (1945 – 1956 gg) / V. Zemskov // Sotsiologicheskie issledovaniya. – Moskva. – 1995. – №3. – S. 3-13
8. Kunitskiy M. Primusova repatriatsiya radyanskikh gromadyan do SRSR pislya Drugoi svitovoi viyny (ukraïnskiy vektor) / M. Kunitskiy: Monografiya. – Lutsk: VAT «Volinska oblasna drukarnya», 2007. – 248 s.
9. Kholodnitskiy V., Zhitaryuk N. Repatriatsiya radyanskikh gromadyan (1944 – 1952 roki) / V. Kholodnitskiy, N. Zhitaryuk // Pitannya istorii, istoriografii, dzhereloznavstva ta arkhivoznavstva Tsentralnoi ta Skhidnoi Evropy. Zbirnik naukovikh prats. Vipusk I. – Kiïv – Chernivtsi: Ruta, 1997. – S. 161 – 170.
10. Shevyakov A. Repatriatsiya sovetskogo mirnogo naseleniya i voennoplennykh, okazavshikhsya v okupatsionnykh zonakh gosudarstv antigitlerovskoy koalitsii / A. Shevyakov // Naselenie Rossii v 1920–1950-e gody: chiselnost, poteri, migratsii: Sbornik nauchnykh trudov. – M., 1994. – S. 195 – 222.
11. Bethell N. The Last Secret New York / N. Bethell //: Basic Books, 1974. – 287 p.
12. Moskin R. Mr Truman's War: The Final Victories of World War II and the Birth of the Postwar World / R. Moskin // Hardcover, 1998. – 411 p.

УДК 321.01(470)«1989/1991»

Тетяна Опанасюк

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОГО ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В РОСІЇ (КІНЕЦЬ 1989 – ПОЧАТОК 1991 рр.)

У статті автор досліджує особливості розвитку та зміцнення політичного опозиційного руху в Росії в кінці 1989 – на початку 1991 років, його роль та місце в основних суспільно-політичних процесах. Аналізує основні характерні риси опозиційного руху зазначеного періоду, процес становлення та розвитку різних типів політичної опозиції. Досліджено форми взаємодії між владою та різними опозиційними силами. Автор приходить до висновку, що вивчення конкретно-історичних та соціально-економічних проблем дозволяє виявити загальні тенденції становлення та розвитку неоднорічного опозиційного руху на завершальному етапі перебудови.

Ключові слова: опозиція, КПРС, перебудова, Горбачов, Єльцин, політична партія, демократичний рух.

In the article the author investigates the peculiarities of the development and strengthening of the political opposition movement in Russia at the end of 1989 – early 1991, its role and place in the main socio-political processes. The main features of the opposition movement of the mentioned period, the process of formation and development of various types of political opposition are analysed. The forms of interaction between the authorities and different opposition forces are explored. The author concludes that the study of concrete historical and socio-economic problems allows us to identify the general tendencies of the formation and development of a heterogeneous opposition movement at the final stage of the restructuring.

Key words: opposition, CPSU, reorganization, Gorbachev, Yeltsin, political party, democratic movement.

Значним етапом в історії Росії є період перебудови. У першій половині 1980-х років СРСР опинився у надзвичайно складному становищі: особливо помітною стала економічна, соціальна й політична кризи радянського суспільства. Така ситуація диктувала необхідність радикальних перетворень. Офіційна концепція перебудови в загальних рисах сформувалася до 1988 р. Було проголошено курс на здійснення двох взаємопов'язаних завдань: радикальної економічної реформи та демократизації суспільного життя, розширення гласності. Проте, досить швидко стало очевидно, що радянська система не піддається реформуванню. Перебудова як «революція згори» не досягла поставлених цілей та призвела до появи явищ, які були новими для тоталітарного суспільства, зокрема, зміна тоталітарної свідомості, формування перших паростків громадянського суспільства, зародження політичних партій. Ці питання вимагають ретельного вивчення, оскільки, від міри осягнення їх сутності і вирішеності залежить розуміння процесів, які відбуваються в даний час у РФ.

Не заперечуючи значущості робіт російських істориків з проблеми формування багатопартійної системи в СРСР (В. Березовський «Российская многопартийность в конце XX века: процесс возникновения (1987–1991 гг.)», А. Верховський «Левый марш либеральной оппозиции», А. Бутенко «Советская многопартийность: проблемы формирования») важливо відзначити, що вони лише частково стосуються теми політичного опозиційного руху, особливостей його функціонування в перехідний період.

Зарубіжні вчені приділяють дещо більшу увагу вивченню інституту політичної опозиції у контексті змін, що відбувалися на пострадянському просторі та в Росії з кінця 80-х років ХХ ст. Зокрема, варто

відзначити роботи Е. Шнайдера «Політична система Російської Федерації», В. Марціняка «Розграбована імперія. Падіння Радянського Союзу і створення Російської Федерації», Дж. Хоскінга і П. Дункана «Шлях до посткомунізму. Незалежний політичний рух в Радянському Союзі: 1985–1991 рр.».

Українськими вченими питання політичної опозиції як у цілому, так і в Росії зокрема, почало досліджуватись лише в другій половині 90-х років. Серед вітчизняних авторів методологічних аспектів проблеми формування політичної опозиції торкалися у своїх працях Т. Батенко, В. Журавський, Р. Павленко, Л. Угрин та інші.

Аналіз ступеня вивчення питання про опозиційний рух в перехідний період новітньої історії Росії дозволяє зробити висновок про те, що в сучасній історіографії відсутній цілісний погляд на особливості цього явища в зазначений період. Недостатньо дослідженими залишаються конкретно-історичні проблеми: ставлення різних опозиційних напрямків до владних інститутів; особливості формування ідеологічних концепцій, що визначають політичну спрямованість різних типів опозиції і їх типових відмінностей; особливості взаємодії різних політичних сил в умовах перехідних процесів суспільного розвитку. Вивчення цих та інших конкретно-історичних проблем дозволить виявити загальні тенденції становлення і розвитку опозиційного руху в перехідний період новітньої історії Росії.

Наукова, суспільно-політична актуальність обраної теми, а також ступінь її вивчення визначають мету та завдання даного дослідження. Метою статті є вивчення процесу становлення, розвитку та зміцнення політичного опозиційного руху на завершальному етапі перебудови. Для цього необхідно вирішити наступні завдання:

- визначити характерні риси та типи політичного опозиційного руху зазначеного періоду;
- дослідити процес становлення та розвитку різних типів політичної опозиції, виходячи з сформульованих ними стратегічних і тактичних цілей та завдань;
- з'ясувати форми взаємодії між владою та різними опозиційними політичними силами;
- розкрити роль та місце політичної опозиції в основних суспільно-політичних процесах кінця 1980-х – початку 1991-го рр.

Глибокі соціально-економічні та політичні зміни, що відбувались у СРСР в кінці 1980-х років викликали появу опозиційних сил. Впродовж 1987–1989 рр. у великих містах виникли неформальні суспільні об'єднання у вигляді клубів, правозахисних груп і громадських ініціатив. Їх розвиток призвів у кінці 1988–1989 рр. до утворення політичних течій. Цей процес був прискорений у 1989 р. ініційованими М. Горбачовим виборами народних депутатів СРСР. Вперше виникла фракція – Міжрегіональна депутатська група (МДГ), що об'єднала демократів та вимагала проведення реформ, на чолі якої стояли А. Сахаров і Б. Єльцин, тобто опозиція почала набувати організаційних рис. МДГ вважають першою радянською легальною парламентською опозицією.

11 грудня 1989 р. відбувся другий З'їзд народних депутатів. Їх ідейним лідером на З'їзді виступав А. Сахаров. Перша вимога, яку він поставив від імені МДГ, - відміна 6-ї, а також деяких інших статей радянської Конституції, які закріплювали за КПРС керівну роль у суспільстві, не давали можливості народу приймати участь у державних справах, перешкоджали зміцненню в країні багатопартійності та політичного плюралізму [9, с. 54]. Б. Єльцин у своєму виступі на З'їзді народних депутатів запропонував розгорнуту концепцію перебудови, яку обстоювали демократи. Особливий наголос Єльцин зробив на боротьбі з бюрократією, привілеями і вимогою проводити реформи без погіршення життя народу. Крім цього радикали на З'їзді також вимагали демонтажу радянської держави і утворення нової добровільної федерації. Наприкінці роботи З'їзду 140 депутатів МДГ в спеціальній заяві оголосили, що знаходяться в опозиції до більшості [5, с. 7].

У таборі Єльцина розуміли, що З'їзд народних депутатів і Верховна Рада вже відіграли свою роль в активізації політичного життя країни. Причому на даний історичний момент вони залишались залежними від Горбачова і стали перешкодою для здійснення подальшої демократизації країни. Почались пошуки нових політичних сфер реалізації опозиційних задумів. Зокрема, російський парламент – як програма мінімуму і російський президент – як програма максимуму.

У такій ситуації Горбачов здійснює відчайдушні спроби утримати лідерство у реформаторському процесі. Основним тактичним засобом для нього стало перехоплення лозунгів радикалів. Тепер він все частіше намагався підлаштуватись до існуючого стану справ.

В січні 1990 р. Горбачов погодився і з вимогою радикалів про відміну 6-ї статті Конституції. Він запропонував прийняти нову платформу КПРС, яка б визнавала політичний плюралізм, багатопартійність, змішану економіку, різні форми господарювання на землі [1, с. 124]. Великого впливу в середовищі радикалів пропозиції Горбачова не отримали, оскільки становище в країні погіршувалось. Народ все менше довіряв КПРС та особисто її лідеру.

На початку 1990 р. демократичний рух розробляв нову стратегію поведінки на черговому З'їзді народних депутатів. Опозиція розуміла, що оскільки, у більшості представників союзних республік на З'їзді переважають консервативні настрої, провести радикальні реформи через законодавчі органи буде досить важко. Необхідно з допомогою виборів завоювати владу в Росії, оголосити про її суверенітет і проводити реформи. Для досягнення цієї мети 20-21 січня в Москві було створено передвиборчий блок «Демократична Росія». Його мозковим центром стали представники МДГ. Вимоги «Демократичної Росії» були аналогічні вимогам МДГ: відміна 6-ї статті Конституції, перетворення Верховної Ради Росії в постійно діючий орган і т.д. [8, с. 305].

Одночасно, 20-21 січня була створена ще одна радикальна політична організація «Демократична платформа в КПРС». Основними фігурами в ній стали лідери МДГ – Б. Єльцин, М. Травкін, Т. Гдлян. Новостворена політична організація ставила наступні завдання: відмова від комунізму як мети КПРС; побудова демократичного суспільства; демонтаж організаційних основ партій тоталітарного типу [7, с. 46]. Отже, створення «Демократичної платформи» показало ще один намір радикалів – підірвати зсередини КПРС, завоювати ключові позиції в партії та перетворити її на парламентську партію.

Компроміси, на які йшов Горбачов останнім часом, дуже не подобались партійним діячам, що дотримувались консервативних переконань. Коли перед Горбачовим постала необхідність зробити вибір, до якого табору – консерваторів чи радикалів – примкнути, він схилився на користь першого. Горбачов проводить антирадикальну кампанію. В «Правде» з'являються статті, зміст яких був направлений проти Демократичної платформи. Впродовж весни майже 30 її прибічників виключили з КПРС [9, с. 59]. Проте, найвідоміших радикалів серед них не було, а деякі їх лідери, у тому числі й Б. Єльцин, були навіть обрані делегатами XXVIII з'їзду КПРС. Тактику маневрування Горбачов використав для висунення своєї кандидатури в перші президенти СРСР на третьому З'їзді народних депутатів.

Третій З'їзд народних депутатів відбувся 12-15 березня 1990 р. Він почався зі зміни 6-ї та деяких інших статей Конституції, які стосувались партійної діяльності, що, звичайно, задовольняло радикалів: вони розцінили це як власну перемогу.

Гострі дискусії на З'їзді серед демократів викликали питання про вибори Президента СРСР. Депутати розкололись на дві групи: перша підтримувала обрання президента З'їздом народних депутатів, друга вимагала, щоб вибори мали всенародний характер. Ще одне питання, у вирішенні якого не було досягнуто єдності, – кандидатура Горбачова на посаду Президента. Врешті-решт за кандидатуру Горбачова проголосувало майже 60% депутатів, а оскільки його популярність у народі була мінімальною, він вирішив обиратися не всенародно, а на З'їзді [11, с. 5]. Президентська посада забезпечила Горбачову свободу маневру у державних структурах влади, однак це не збільшило довіри до нього народів СРСР.

4 березня 1990 р. відбулись вибори народних депутатів РРСФР та місцевих рад. На виборах єдиним народно-патріотичним опозиційним блоком спробували виступити 10 організацій: асоціації «Об'єднана рада Росії», «Єдність», клуб виборців і народних депутатів СРСР «Росія», Всеросійський фонд культури, Всесоюзне товариство охорони пам'яток історії та культури, Об'єднаний фронт трудящих Росії, Суспільний комітет порятунку Волги, Товариство російських художників, Російський відділ фонду слов'янської писемності та слов'янських культур, Союз духовного відродження Вітчизни. Даний блок суспільно-патріотичних рухів був досить аморфним об'єднанням, що виступав проти всіх більш або менш серйозних суспільно-економічних та політичних перетворень, та прагнув об'єднати всі патріотичні організації в країні. Очолив блок М. Антонов. Нове об'єднання не мало широкої підтримки серед населення, оскільки люди бачили в його гаслах прагнення зберегти збанкрутілу командно-адміністративну систему, замінивши її легким реформованим комуністичним режимом. Тому народно-патріотичний блок не лише не переміг на виборах, хоча його кандидати мали велику підтримку серед номенклатури, а й зазнав поразки. Цьому сприяли також істотні протиріччя серед різних діячів та організацій, що входили до блоку. Отже, перша спроба об'єднати в одному блоці всі невдоволені перебудовою політичні сили, була невдалою.

Радикали досягли значних успіхів 28 травня під час виборів народних депутатів Росії. Б. Єльцин здобув посаду голови російської Верховної Ради – на той час щось середнє між парламентським спікером і президентом. У своїй передвиборчій кампанії Єльцин вимагав незалежності Росії, позначивши, таким чином, загального ворога – Кремль, як символічний центр влади [10, с. 259]. Така позиція виглядала на той час не просто радикальною, а революційною.

Із всіх виборчих перегонів, у яких брав участь Єльцин за 14 місяців, травневі вибори голови Верховної Ради Росії стали найважчими і непередбачуваними. Не дивлячись на всі інтриги, 29 травня 1990 р. Єльцин став главою російської Верховної Ради і відразу взяв курс на боротьбу проти союзного центру і КПРС.

Впродовж травня демократи створюють нові політичні партії, опозиційні КПРС: Демократична партія Росії, Російська конституційно-демократична партія, Російська християнсько-демократична партія, Російська соціал-демократична партія, Соціалістична партія Росії, Республіканська партія Росії. Більшість з них об'єдналися у русі «Демократична Росія». Новостворені партії відкинули соціалістичний принцип будівництва й оголосили себе прибічниками лібералізму.

12 червня 1990 р. З'їзд народних депутатів Росії приймає Декларацію про державний суверенітет Російської Федерації [3, с. 1]. Це мало дуже важливе значення: в країні виник новий центр політичної сили, здатний реально протистояти союзному центру. Прикладу Російської Федерації послідували інші республіки.

2–13 липня 1990 р. в Кремлі відбувався XXVIII, останній, з'їзд КПРС. 12 липня Єльцин виступив на з'їзді з промовою, в якій запропонував перейменувати КПРС в партію демократичного соціалізму, допустити в ній свободу фракцій, провести ряд реформ. Після того, як його пропозиції було відхилено, він заявив, що як глава вищої законодавчої влади, повинен підкорятися волі народу, який його обрав, а тому виходить з партії і після цих слів покинув зал засідання [4, с. 1]. Приклад Єльцина наслідували й інші радикали. Про вихід з КПРС заявили 54 народних депутатів. Серед них – Г. Попов, А. Собчак, С. Юшенков та багато інших.

Поряд із радикалами комуністи також намагалися зміцнити свої позиції. В першій половині 1990-х років частина комуністів, які розуміли, що їм навряд чи вдасться усунути самого Горбачова та його оточення від керівництва КПРС, виступили з ініціативою створення Російської комуністичної партії. Вона сформувалась на основі Об'єданого фронту трудящих, що виник у Ленінграді ще в 1989 р. Фактично КПРС опинилася перед загрозою розколу.

В червні 1990 р. в Москві відбувся установчий з'їзд Російської комуністичної партії (РКП). Члени партії гостро критикували внутрішню та зовнішню політику КПРС, вважали, що остання стала об'єктом маніпулювання з боку невеликого кола верхівки, що має підтримку серед заможної частини населення. Представники партії вважали своїм обов'язком боротьбу проти будь-яких проявів бюрократичного авторитаризму. Ворогом № 1 було оголошено радикалів, які, «зуміли зайняти панівні позиції у ЗМІ; направили устремління оновлення суспільства неправдивим шляхом» [9, с. 70]. Зазначимо, що РКП з самого початку не користувалась масовою підтримкою, навіть більшість російських комуністів відмежувались від неї, надаючи перевагу вважатися членами горбачовської КПРС.

Ще одним вагомим об'єднанням у середовищі консерваторів стала фракція «Союз», що виникла в рамках Верховної Ради та З'їзду народних депутатів СРСР. Її лідерами були депутати Н. Петрусенко та В. Алксніс, Е. Коган і Ю. Блохін. Вплив фракції постійно зростав, і в кінці 1990 р. на основі фракції сформувалось всесоюзне політичне об'єднання «Союз». На відміну від РКП, фракція «Союз» завжди активно критикувала діяльність Горбачова: першою виступила з пропозицією про усунення його з посади президента; постійно йому погрожувала імпідментом; звинувачувала його в тому, що він розвалив велику державу і що, не дивлячись на проголошену політику гласності, ніколи не виносив на широке демократичне обговорення свої зовнішньополітичні акції та міжнародні договори; засуджувала Народні фронти. «Союз» об'єднав понад 500 депутатів і на цей час був найзначнішою ідейно-політичною силою у парламенті та на З'їздах народних депутатів СРСР. У квітні 1991р. об'єднання прийняло свою програму. В ній його лідери говорили про необхідність «нових підходів до вирішення політичних і національних конфліктів», відмову від екстремізму та врахування всього позитивного і раціонального, що пропонує світова практика та здоровий глузд [2, с. 7]. Основними силами, що його підтримували були комуністи-консерватори, представники воєнно-промислового комплексу, значна частина офіцерства та генералітету, а також росіяни та російськомовне населення республік, які боялись антиросійських тенденцій. Проте у свідомості пересічних громадян «Союз» ототожнювався із старою комуністичною фракцією [6, с. 352].

Загалом, «Союз» став одним з перших блоків, що намагався об'єднати в собі різні опозиційні сили – спочатку курсу Горбачова, а потім – Єльцина.

У липні 1990 р. утворився «Демократичний рух комуністів», представники якого займали високі посади у партійному апараті. Члени об'єднання вимагали демократизувати КПРС і провести дієві політико-економічні реформи [7, с. 61].

Крім РКП і фракції «Союз» серед консервативних об'єднань, що виникли в 1990 р., були і більш дрібні та малочисельні: товариство «Єдність – за Ленінін та комуністичні ідеали», «Марксистська робітничка партія – партія диктатури пролетаріату» та інші. Їх представники вважали, що потрібно вести непримириму боротьбу з КПРС до тих пір, поки не буде ліквідовано стару державну систему та відновлено соціальну справедливість [7, с. 74].

Ставлення Горбачова до численних течій і тенденцій консерватизму було різним. Наприклад, він намагався не помічати крайніх націоналістів і монархістів, з державниками («Союз») – вів політичну

боротьбу, взаємодіяв з РКП. Б. Єльцин до новостворених опозиційних структур в середовищі комуністів ставився нейтрально.

Таким чином, до 1990 р. стало очевидним, що КППС, яка першою почала говорити про необхідність змін, була вже нездатна слідувати їм сама і тим більше втілювати їх у життя. Про КППС робили висновки не за ідеологічними деклараціями, а за політичною практикою, яка не показувала її здатності здійснювати глибокі істотні зміни і, найголовніше, змінюватись самій. Не можна забувати і про зовнішній фактор впливу на політичне життя. Маються на увазі антикомуністичні революції, які прокотилися Східною Європою в кінці 1989 р. та у 1990 р., і показали, що подібні ідеї та настрої мають широку підтримку в масах. З виходом радикалів з КППС закінчився перший період російського демократичного руху, коли вони в цілому намагались залишити існуючу політичну систему, але з певним її реформуванням. Почався другий – антикомуністичний період.

15 жовтня 1990 р. Верховна рада СРСР прийняла Закон про громадські організації, який зазначив право громадян на свободу об'єднання у різноманітні суспільні організації [7, с. 6]. Таким чином, було створено правові передумови для виникнення багатопартійної системи в Росії, оскільки до цього нові політичні партії формально діяли нелегально.

Діалог між Єльциним та Горбачовим все більше набував рис ультиматуму.

У середині листопада Горбачов запропонував програму по виходу СРСР з економічної та політичної кризи, яка складалась із восьми пунктів. Більшість з них були направлені на зміцнення, розширення і концентрацію верховної виконавчої влади в СРСР. Передбачалось перетворити в постійний орган Раду Федерації, замінити Президентську Раду Радою безпеки СРСР, реорганізувати всю виконавчу владу [9, с. 78]. Даний план Горбачова мав бути реалізований на четвертому З'їзді народних депутатів, який відбувся в грудні. Після обговорення плану дій, запропонованих Горбачовим, З'їзд вніс декілька поправок у Конституцію СРСР, які розширювали права президента: він отримав право керувати урядом, що перетворювався в Кабінет міністрів, право оголошувати надзвичайний стан в країні, приймати закони і накази, очолював Раду Федерації і Раду безпеки СРСР. Зрозуміло, що ці рішення не сподобались опозиції [5, с. 8].

У цей час швидко змінюється і оточення М. Горбачова. Зникають з політичної сцени головний партійний ідеолог О. Яковлев, прем'єр М. Рижков, міністр внутрішніх справ В. Бакатін, міністр закордонних справ Е. Шеварднадзе. Водночас Горбачов формує собі нову команду: міністр оборони Д. Язов, голова КДБ В. Крючков, міністр внутрішніх справ Б. Пуго, прем'єр В. Павлов, віце-президент Г. Янаєв, які пізніше й складуть ядро путчистів.

На початку 1991 р. протистояння між Горбачовим та демократичною опозицією, очолюваною Єльциним, загострилося. Дедалі частіше дискутується питання про подальші перспективи існування СРСР.

У лютому 1991 р. комуністи та націоналісти роблять нову спробу створити впливовий політичний блок з метою аби, по-перше, домогтися якщо не перемоги, то досить переконливих результатів на президентських, парламентських і місцевих виборах, підвищити результативність антипрезидентських та антиурядових кампаній; по-друге, не допустити зміцнення позицій демократичних реформаторських сил. 27 лютого відбувається конференція "За велику Росію!", у проведенні якої велику роль відіграли Г. Зюганов і І. Полозков. Однак процес організаційного конструювання ліво-правої опозиції мав значні труднощі, бо кожний з політиків відстоював власні інтереси.

Поява опозиційних сил у країні пов'язана з глибокими соціально-економічними та політичними змінами, що відбувались на рубежі 80–90-х років ХХ ст. Виборча кампанія 1989 р. та, особливо, I З'їзд народних депутатів СРСР, різко посунули фокус суспільного настрою в сторону лібералізму. Саме в цей період спостерігається різке збільшення інтересу широких мас до політики. В багатьох містах з'являються різні клуби та об'єднання за політичними інтересами, а пізніше й опозиційні політичні партії, основним завданням котрих була боротьба проти КППС. Водночас відбувається формування політичних партій поза КППС, які підтримували комуністичну ідеологію і виступали за збереження СРСР.

Закон про громадські організації від 15 жовтня 1990 р. створив правові передумови для виникнення багатопартійної системи в Росії. Перший період розвитку демократичного руху завершився. На зміну неформальним суспільним об'єднанням та протопартіям прийшли нові утворення – політичні партії. Некомуністичні організації мали одну загальну мету – усунути КППС від влади. Найбільш впливовим в даний період був політичний рух «Демократична Росія». Комуністи прихильники реформування КППС також створюють свої партії: РКП, «Демократична платформа в КППС», «Демократичний рух комуністів», «Комуністи за демократію», «Союз». В результаті сформувалось дві течії опозиції. Перша – демократи на чолі з Єльциним, які вимагали радикальних змін суспільно-політичного життя. Друга – комуністи, які прагнули зберегти існуючий стан речей. Інакше кажучи, протягом 1990-1991 рр. відбувається оформлення демократичної та національно-патріотичної опозиції.

Список використаних джерел

1. Горбачев – Ельцин: 1500 дней политического противостояния. – М.: «Терра», 1992. – 464 с.
2. Дадиани Л. О попытках создания в России лево-правого блока оппозиционных сил. 1989–1996 гг. / Л. Дадиани. – М.: Институт социологии РАН, 1997. – 112 с.
3. Декларация о государственном суверенитете РСФСР // Советская Россия. – 1990. – 14 июня. – С. 1.
4. Заявление Б.Н. Ельцина на XXVIII Съезде КПСС о выходе из КПСС // Известия. – 1990. – 13 июля. – С. 1.
5. Кацва Л. Советский Союз: последние годы / Л. Кацва // История. – 2001. – № 46. – С. 1–12.
6. Лакер У. Черная сотня. Происхождение российского фашизма / У. Лакер. – М.: Весь мир, 1998. – 520 с.
7. Партии, движения и общественные объединения: Документы, комментарии, разъяснения. – М.: Ред. «Российской газеты», 1996. – 121 с.
8. Россия сегодня. Политические портреты в документах, 1985–1991 / [Сост. Б. Коваль и др.]. – М.: Международные отношения, 1991. – 510 с.
9. Согрин В. Политическая история современной России. 1985-2001: от Горбачева до Путина. / В. Согрин. – М.: Издательство «Весь мир», 2001. – 272 с.
10. Соловьев В., Клепикова Е. Борис Ельцин. / В. Соловьев, Е. Клепикова. – М.: «ВАГРИУС», 1992. – 395 с.
11. Съезд народных депутатов РСФСР. Стенографический отчет // Советская Россия. – 1990. – 19 мая. – С. 1–7.

References

1. Gorbachev – Yeltsin: 1500 dney politicheskogo protivostoyaniya. – М.: «Terra», 1992. – 464 s.
2. Dadiani L. O popytках sozdaniya v Rossii levo-pravogo bloka oppozitsionnykh sil. 1989–1996 gg. / L. Dadiani. – М.: Institut sotsiologii RAN, 1997. – 112 s.
3. Deklaratsiya o gosudarstvennom suverenitete RSFSR // Sovetskaya Rossiya. – 1990. – 14 iyunya. – S. 1.
4. Zayavlenie B. N. Yeltsina na KhKhVIII Sezde KPSS o vykhode iz KPSS // Izvestiya. – 1990. – 13 iyulya. – S. 1.
5. Katsva L. Sovetskiy Soyuz: poslednie gody / L. Katsva // Istoriya. – 2001. – № 46. – S. 1–12.
6. Laker U. Chernaya sotnya. Proiskhozhdenie rossiyskogo fashizma. / U. Laker. – М.: Ves mir, 1998. – 520 s.
7. Partii, dvizheniya i obshchestvennye obedineniya: Dokumenty, komentarii, razyasneniya. – М.: Red. «Rossiyskoy gazety», 1996. – 121 s.
8. Rossiya segodnya. Politicheskie portrety v dokumentakh, 1985–1991 / [Sost. B. Koval i dr.]. – М.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1991. – 510 s.
9. Sogrin V. Politicheskaya istoriya sovremennoy Rossii. 1985-2001: ot Gorbacheva do Putina. / V. Sogrin. – М.: Izdatelstvo «Ves mir», 2001. – 272 s.
10. Solovov V., Klepikova Ye. Boris Yeltsin. / V. Solovov, Ye. Klepikova. – М.: «VAGRIUS», 1992. – 395 s.
11. Sezd narodnykh deputatov RSFSR. Stenograficheskiy otchet // Sovetskaya Rossiya. – 1990. – 19 maya. – S. 1–7.

УДК 329. (091) (476)

Андрій Панченко

ПАРТІЇ, «ВИСІВ У ПОВІТРІ» НА ПОРОЗІ ОДНОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ БССР

Мета статті – аналіз політичної діяльності і програм політичних партій Білорусі початку ХХ ст. в умовах політичних свобод, широкий розвиток яких стало можливим після Маніфесту Миколи II «Про вдосконалення державного порядку». У статті на основі історичного, компаративного та аналітичного методів аналізуються партії соціалістичної, ліберальної, консервативної і вкрай консервативної («чорносотенці») ідейно-політичної спрямованості. У 1920-ті рр. політичні партії в БССР повністю припиняють своє існування, оскільки більшовицька партія встановлює абсолютний, безальтернативний контроль над країною і перетворюється в партію-державу. Автор приходить до висновку про двоякою природі політичних партій Білорусі: партії, як наслідок потреби в демократизації і розширенні політичної участі і як результат «офіційно-дозволеного процесу», продиктованого Маніфестом. Ці та інші фактори призвели до краху партій і утвердження однопартійної системи БССР.

З М І С Т

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Федоришин Микола

ПІВНІЧНИЙ КОРДОН ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА
У СЕРЕДИНІ XII СТОЛІТТЯ 3

Паславська Наталія

КЕРІВНИЦТВО КРАВЕЦЬКОЇ КОРПОРАЦІЇ ЛЬВОВА В XVI-XVIII СТ.:
ЦЕХМІСТРИ, СТОЛОВІ ТА СТАРШІ МАЙСТРИ 8

Смерека Богдан

ВОЛОЦА – ЛУЦА – КОРИТКІВ: ДО ІСТОРІЇ ДВОХ НЕВДАЛИХ ЛОКАЦІЙ
ОДНОГО МІСТЕЧКА В ПЕРЕМИШЛЬСЬКІЙ ЗЕМЛІ В XVII СТ. 12

Гурбик Андрій

КОЗАЦЬКА ЗВИЧАЄВО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ
РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО- КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН 21

Шеретюк Руслана, Стоколос Надія

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ ЧЕРНЕЧИХ ОРДЕНІВ
НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНИ (XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.):
СУТНІСТЬ, СПРЯМОВАНІСТЬ, НАСЛІДКИ 27

Візітів Юлія, Рогожина Катерина

ВИБРАНІ ОСОБИСТОСТІ: УКРАЇНСЬКІ КАРТВЕЛІ ДОБИ РОМАНТИЗМУ
(XVIII–XIX СТОЛІТТЯ) 33

Мартинчук Світлана

КУСТАРНЕ ВИРОБНИЦТВО ВОЛИНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ. 39

Самчук Тарас

МУЗИЧНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. ВОЛОДИМИРА (1834–1863) 47

Проців Олег

ГОСПОДАРСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗВЕДЕННЯ РАКІВ У ГАЛИЧИНІ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ 52

Левчук Ірина

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРОСВІТНИЦЬКО-ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ВОЛИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. 57

Прищепя Олена

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЇ В ПРИШВИДШЕННІ ТЕМПІВ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ
ПОВІТОВИХ МІСТ ТА МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.) 62

Галуха Любов РОЗВИТОК ЧОРНОСОТЕННОГО РУХУ НА ВОЛИНІ 1905–1914 рр.: РЕСУРСНИЙ АСПЕКТ	69
Давидюк Руслана, Микитюк Тетяна «ПОВОРОТНИЦТВО» ДО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: РОЛЬ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ФАКТОРА	74
Бородинська Ліна ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА МАРЦИНКОВСЬКОГО У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ СПІЛЬНОТ	82
Павлова Олександра «КИЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ» КИЇВСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН. ЛІНІЇ УКРІПЛЕНЬ КИЄВА, СТВОРЕНИХ 1929–1941 РОКАХ	88
Карпуніна Тетяна, Одарчук Тетяна УКРАЇНА В ПЛАНАХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	91
Малежик Дмитро ДІЯЛЬНІСТЬ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ІЗ РОЗВ’ЯЗАННЯ МОВНОЇ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 1960-х рр.	101
Грубінко Андрій ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ	105
Ліннік Юрій МОДЕЛЬ СПІВІСНУВАННЯ АВТОКЕФАЛЬНИХ ЦЕРКОВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД)	110
Томчук Любов ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНКИ В КУЛЬТУРІ	113
РОЗДІЛ 2.	
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	
Озимчук Олег СТРАТЕГІЯ ПЛАНУВАННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ У ФРАНЦІЮ (1346-1347) АНГЛІЙСЬКОГО КОРОЛЯ ЕДУАРДА III	117
Константинов Валентин СИТУАЦІЯ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЖЕСТВА В КОНЦЕ 1615 НАЧАЛЕ 1616 ГОДА	123
Ціватий Вячеслав ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ ФІНАЛ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ (1618–1648): ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	127

Кукса Александр БЕЛАРУСЬ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ П. СКОРОПАДСКОГО	135
Щавлінський Микола БІЛОРУСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА І РОЗВИТОК БІЛОРУСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В 1918 РОЦІ	138
Хахула Любомир 1918 РІК В УКРАЇНІ З ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (1989–2015)	143
Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна КОРАН ТА ЕТИЧНІ ПРИПИСИ ІСЛАМУ	148
Срібняк Ігор ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА ВІЙСЬКОВИХ ІНВАЛІДІВ УНР У ПОЛЬЩІ: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕБІГ КОНФЛІКТУ МІЖ ЦЕНТРАЛЬНИМ ПРАВЛІННЯМ ТА ТАБОРОВИМИ ФІЛІЯМИ (1923 р.)	152
Науменко Олена РЕПАТРІАЦІЯ ГРОМАДЯН СРСР З ТАБОРІВ DPs: НАПРАЦЮВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД (1944–1946 рр)	157
Опанасюк Тетяна РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОГО ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В РОСІЇ (КІНЕЦЬ 1989 – ПОЧАТОК 1991 рр.)	162
Панченко Андрій ПАРТІЇ, «ВИСІВ У ПОВІТРІ» НА ПОРОЗІ ОДНОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ БССР	167
Мартинчук Інна РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ (НА ПРИКЛАДІ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)	171
Олюнина Ирина РАЗВИТИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ БЕЛАРУСИ И УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	179
Сєвєрова Ольга, Биков Александр ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОГО ІСТОРИЧНОГО МІФУ	182
Санжаревський Олег ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ В КІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ	186
РОЗДІЛ 3.	
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Прищєна Богдан ПЛАНУВАННЯ ТА ЗАБУДОВА МІСТА РІВНОГО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ.	191

<i>Антипчук Надія</i> МАЛОДОСЛІДЖЕНИЙ КРАЙ В ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВОЛИНИ	204
<i>Михальчук Роман</i> ПРОДАЖ МАЙНА ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ В КОСТОПІЛЬСЬКИЙ МІСЬКІЙ УПРАВІ	209
<i>Алексійчук Лариса</i> САНІТАРНИЙ ПУНКТ / ШПИТАЛЬ ВОЄННОЇ ОКРУГИ «ЗАГРАВА» У СЕЛІ ТИННЕ НА САРНЕНЩИНІ	214
<i>Данильчук Віталіна</i> ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ У МІСТІ РІВНЕ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	219
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ	
<i>Блануца Андрій</i> ПЕРЕЯСЛАВСЬКА ЗЕМЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	226
РОЗДІЛ 5. РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, ОГЛЯДИ	
<i>Шеретюк Валерій</i> ПОГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ НА ФЕНОМЕН «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» 1968 р. (Рец.: Криза комуністичної системи в Чехословаччині: «Празька весна» 1968 р. та утвердження режиму «нормалізації»: монографія / Р. М. Постоловський, І. О. Десятничук, А. В. Слесаренко, І. В. Філіпчук; за ред. Р. М. Постоловського. – Рівне: Видавець О.Зень, 2018. – 240 с.: іл.)	234

ISSN 2519-1942

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 30

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук, Владислав Самсонюк**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 30.11.2018 р. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Замовлення № 226/1.

Віддруковано засобами різнографічного друку
ПП Самборський І.О.
вул Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

ISSN 2519-1942

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – Вип. 30. – Рівне, 2018. – 241 с.

УДК 94(477) + 94 (100)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018